

לעילוי נשמת
שלום בן משה

הרב תנחום גרשון בילצקי זצ"ל

HaRav Tanchum Gershon Bilsky zt"l

גליון ד'

גנת חמד דרוש ד'

סוטה כא.

אֵת זֶה דָּרַשׁ רַבִּי מְנַחֵם בֶּר יוֹסִי: "כִּי גַר מִצְּנֶה וְתוֹרָה אֹרֵר" – תְּלַח הַפְּתוּב אֵת הַמִּצְּנֶה בְּנֵר, וְאֵת הַתּוֹרָה בְּאֹר. אֵת הַמִּצְּנֶה בְּנֵר, לֹאמַר לָךְ: מַה גַּר אֵינָה מְאִירָה אֶלָּא לְפִי שְׁעָה, אֵף מִצְּנֶה אֵינָה מְגִינָה אֶלָּא לְפִי שְׁעָה. וְאֵת הַתּוֹרָה בְּאֹר, לֹאמַר לָךְ: מַה אֹר מְאִיר לְעוֹלָם, אֵף תּוֹרָה מְגִינָה לְעוֹלָם.

מִשָּׁל לְאָדָם שֶׁהֵיָה מְהַלֵּךְ בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וְאֶפְיֵלָה, וּמִתְיַרָא מִן הַקּוֹצִים וּמִן הַפְּתָתִים וּמִן הַבְּרָקָנִים וּמִתְחִיָה רַעָה וּמִן הַלִּיסְטִין, וְאֵינֵו יוֹדֵעַ בְּאֵינָה דָרָךְ מְהַלֵּךְ. גִּזְדַּמְנָה לוֹ אַבּוּקָה שֶׁל אֹר, גִּיצַל מִן הַקּוֹצִים וּמִן הַפְּתָתִים וּמִן הַבְּרָקָנִים, וְעַדִּין וּמִתְיַרָא מִתְחִיָה רַעָה וּמִן הַלִּיסְטִין, וְאֵינֵו יוֹדֵעַ בְּאֵינָה דָרָךְ מְהַלֵּךְ. כִּינֵן שְׁעָלָה עַמּוּד הַשֶּׁחַר, גִּיצַל מִתְחִיָה רַעָה וּמִן הַלִּיסְטִין, וְעַדִּין אֵינֵו יוֹדֵעַ בְּאֵינָה דָרָךְ מְהַלֵּךְ. הִגִּיעַ לְפָרְשַׁת דְרָכִים, גִּיצַל מְכוּלָם.

ויש להתבונן בטעמו של דבר, שחושב שעל ידי התורה ניצל דווקא מארבע דברים הללו – מפחתים ומקוצים ומחיות רעות ומליסטים.

ויובן בהקדם מאמר חז"ל (ערובין נד.) "אמר רבי יהושע בן לוי: חש בראשו יעסוק בתורה, חש בגרונו יעסוק בתורה, חש במעיו יעסוק בתורה, חש בעצמותיו יעסוק בתורה. ויש להבין מה שחושב דווקא ארבעה אברים הללו יותר מכל אברים שבאדם.

והנראה על פי מה שכתבו החוקרים, דכל הנבראים שבעולם נחלקו לארבעה סוגים – דומם, צומח, חי, מדבר. האבנים ועפר וכדומה הוא סוג הדומם, הצמחים והאילנות הוא סוג הצומח, הבעלי חיים בכלל הוא סוג החי, והאדם הוא סוג המדבר.

וגדר הסוגים להיות כל אחד ואחד כלול מהסוגים הפחותים מערכו. סוג הדומם הוא התמזגות ארבע היסודות והתאחדותן, וסוג הצומח משתווה את הדומם בהרכבת היסודות, ונוסף עליו ענין הצמיחה

והגידול, והסוג הבעלי חיים נכלל בו הרכבת היסודות המיוחד לסוג הדומם, והצמיחה והגידול המיוחד לסוג הצומח, ועוד נוסף עליהם הרוח חיים – ענין ההרגש ותנועה. אולם סוג המדבר הנה שלש אלה נמצאו בו, והוא מזג היסודות, וכח הצמיחה והגידול, והכח החיוני, ונוסף על זה כח הדיבור שבו נבדל האדם מן הבהמה.

והנה מטבעם ותכונתם של חלקי וסוגי דומם צומח חי מדבר הנטועים בקרבו של אדם ומתמזגים בהרכבתו, להיות נכספים אל דברים חומרים ותאות גופניות, כי כל אחד ואחד שאף ישאף אל מקורו וחומריתו.

סוג הדומם שבאדם, בהיות טבעו של הדומם נח ושוקט בתחתיות ארץ, עצלה תפיל על האדם למנוע אותו להזדרז לדבר מצוה, וכמשא כבד יכבד עליו לעשות את מצוות ה'.

ועל זה בא התנא (אבות פרק ה' משנה כ') להזהיר את האדם למדת הזריזות, ואמר: "הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים". והיינו שיהיה זריז לברוח מדבר עבירה כצבי שרץ ובורח להמלט על נפשו, ויתגבר כארי לכבוש את יצרו, ויהיה קל כנשר לרוץ לדבר מצוה בזריזות יתירה, ויהיה עז כנמר שלא יתבייש לדבר מצוה מפני בני אדם המלעיגים עליו. מזהיר התנא בזריזות וכזהירות לברוח מהעבירה, ובזריזות לדבר מצוה בלי עצלות ובושה כלל.

וסוג הצומח הנטוע בו, בהיות תכונת מקורו ושרשו לצמוח מעלה ולהתרומם, מוליד באדם תכונה רעה של מדת הגאווה, ומשתוקק להתרומם ולהתגדל, ובא מזה לגסות רוח האסורה.

והסוג החי שבו מוליד תאוה, כתכונת חומריותו של הכח החיוני להתאות לכל הנאה ותאות בהמיות. ועל זה בא התנא באבות (אבות פרק ד' משנה כ"א) להזהיר על גאווה ותאוה שמוציאין את האדם מן העולם.

וכח הדיבור הניתן באדם, יתאוה לרוב דברים שלא יחדל פשע (במרבית הדברים לא יחדל מהם דבר פשע, כי אי אפשר להזהר בכולם על כי מרובים המה).

סוף דבר, כל הארבעה סוגים שבאדם יתנו כתף סוררת לסור מאחרי ה', זה בכה וזה בכה, כל אחד לפי ערכו ותכונתו, מקורו ושרשו. אבל האלהים עשה את האדם ישר, שנתן באדם נפש המשכלת וכלי

שם "שִׁלַח לְחֶמֶךְ עַל פְּנֵי הַמַּיִם" – שיעשה צדקה עם עומלי תורה, דעץ חיים היא למחזיקים בה, והמחזיק ללומדי תורה הרי הוא כלומד בעצמו, ויששכר וזבולון, ושמעון אחי עזריה יוכיח. ואם כן יש לו זכות התורה שאגוני ומצלי אף בעידנא דלא עסיק ביה. וזה שמסיים הכתוב "כִּי בְרוּב הַמַּיִם תִּמְצָאֲנֻהוּ". מה שאין כן הנותן צדקה לאדם שאינו מעומלי תורה, יש לו רק זכות מצות צדקה, שאינו מגין ומציל ברוב הימים, רק בעידנא דעסיק ביה בלבד.

ויש להוסיף בזה ביאור לשון הגמרא (בבא בתרא ח.) גבי הא דרבי פתח אוֹצְרוֹת בְּשָׁנֵי בְצוּרַת. אָמַר: יִכְנָסוּ בְּעַלֵי מִקְרָא, בְּעַלֵי מִשְׁנָה, בְּעַלֵי גְמָרָא, בְּעַלֵי הַלְכָה, בְּעַלֵי הַגְּדָה, אֲבָל עִמֵי הָאֲרֵץ אֵל יִכְנָסוּ. דְּחַק רַבִּי יוֹנָתָן בֶּן עֲמָרָם וְנִכְנָס, אָמַר לוֹ: רַבִּי, פְּרַנְסֵנִי. אָמַר לוֹ: בְּנִי, קָרִיתָ? אָמַר לוֹ: לֹא. שְׁנִיתָ? אָמַר לוֹ: לֹא. אִם כֵּן, בְּמָה אֶפְרַנְסְךָ? אָמַר לוֹ: פְּרַנְסֵנִי כְּכֶלֶב וְכַעֲוָר. פְּרַנְסֵיהּ. בְּתַר דְּנִפְק יְתִיב רַבִּי וְקָא מְצֻטְעָר, וְאָמַר: אוֹי לִי שְׁנַתִּי פְתִי לְעַם הָאֲרֵץ!

ויש להבין, מפני מה הצטער רבי בתר דנפק רבי יונתן בן עמרם, ולא בשעת מעשה? ועל פי האמור מבואר היטב, דבשעה שפירנס רבי את רבי יונתן בן עמרם, אף שחשבו לעם הארץ, מכל מקום היה לו מצות צדקה, שנאמר (ישעיה נ"ח ז) "הֲלוֹא פָּרַס לְרַעַב לְחֶמֶךְ", ובעידנא דעסיק ביה גם מצוה גרידא אגוני ומצלי. אבל בתר דנפק הצטער רבי ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ, שאם נתן פתו לעומלי תורה, לבעל מקרא ומשנה, היה לו זכות של תורה שאגוני ומגני אף בעידנא דלא עסיק ביה, וכמו שאמר הכתוב "כִּי בְרוּב הַמַּיִם תִּמְצָאֲנֻהוּ".

והנה על פי סגולת עסק התורה הקדושה יש לבאר בטוב טעם עוד מדרש רבה (פרשת וישב): "מָה בָּצַע כִּי נִהְרַג אֶת אֲחִינוּ" – כשישבו לאכול לחם, אמר יהודה לאחיו: המוציא אתם מברכין ואתם רוצים להרוג את יוסף! ומפרשי המדרש כתבו ד"מה בצע" הוא על דרך "בוֹצֵעַ בְּרַךְ נֶאֱזַן ה'", אבל מה ענין ברכת המוציא להריגת יוסף?

ויבואר על פי הא דפליגי אמוראי (ערכין טו.) חד אמר מה תקנתן של מספרי לשון הרע? יעסוק בתורה. וחד אמר סיפר אין לו תקנה, אלא מאי תקנה שלא יבוא לידי לשון הרע? יעסוק בתורה.

וכתבו המפרשים דאמוראי פליגי בהא דדרשו חז"ל (ערכין שם) "זאת תהיה תורת המצורע" – המוציא רע, דתורה סגולה ותקנה להמוציא רע. ופליגי אם "המוציא" הוא לשון עבר, ואם כן מוכח דיש תקנה אף אם סיפר לשון הרע. ואם "המוציא" הוא לשון להבא, אם כן אינו מוכח רק שהתורה תקנה שלא יבוא להבא לידי לשון הרע, אבל אם כבר סיפר אין לו תקנה.

והנה השבטים שרצו להרוג את יוסף, הוא בשביל

מלחמה, זה העסק התורה הקדושה המשיבת נפש, וכמאמרם ז"ל (קדושין ל:) "בראתי יצר הרע, ובראתי לו תורה תבלין". ועל ידי עסק התורה יכול אדם להתגבר ולהכניע את הארבעה סוגים של דצח"מ הנטועים בקרבו, המביאים את האדם למדת העצלות בשביל הסוג הדומם, ולמדת הגאווה בשביל סוג הצומח, ולמדת התאוה בשביל סוג החי, ולחטא הלשון בשביל כח הדיבור. על ידי תבלין של עסק התורה, יכול להטות את הדצח"מ שבו לעבודת ה'.

וזה ביאור המאמר בעירובין שם שחושב דווקא הארבעה אברים, והם הראש והגרונן והעצמות ומעים, שהחש בהם יעסוק בתורה. והענין שחושב ארבעה מיחושי הנפש שבא לאדם בשביל הרכבת חומרו מסוגי דצח"מ, שהם ארבעה אבות לטומאת הנפש, שיש להם תקנה על ידי עסק התורה.

וחושב הארבעה אברים לרמז הארבעה דברים הללו. אומר החש בעצמות, והוא חטא העצלות לדבר מצוה, על דרך שאמרו חז"ל (יבמות קב:) "וְעֲצֻמוֹתַי יִחְלִיץ" (ישעיה כ"ח יא) – זְרוּנֵי גְרָמִי, וזה בא מסוג הדומם שטבעו להיות נח ושוקט בארץ.

החש בראש זה חטא הגאווה וגסות הרוח, על דרך לשון המשנה (יומא יד) "נוטל חלק בראש", והוא שיש לו תשוקה להשתרר ולהיות בראש, וזה בא מסוג הצומח שטבעו להתגדל ולהתרומם.

החש במעים זה חטא התאוה, שמתאוה למלא כריסו תמיד בתאות בשריים והנאת גופניות, וזה בא מסוג החי וכח הבהמיות. החש בגרון זה חטא הלשון שבא מכח הדיבור הניתן להאדם.

ועל כולם בא רבי יהשע בן לוי שם, ואמר שכל ידמה האדם על הארבעה מיחושי הנפש הללו, שכיון שבאו מהרכבת חומרו ושרשי תכונת ארבעה סוגי הדצח"מ שבקרבו, שאין תרופה לזה. אלא יעסוק בתורה וימצא מרפא לנפשו, להטות את הארבעה סוגי דצח"מ שבו לעבודת ה'. וכמאמרם ז"ל (קדושין ל:) "וְשִׁמְתֶם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהִים" – דהתורה הוא סם חיים, ולכל בשרו מרפא.

ובענין סגולת עסק התורה הקדושה כבר נדפס בספרי (גנת ביתן פה"ג אות ה') ביאור המדרש רבה קהלת על הפסוק (קהלת י"א א) "שִׁלַח לְחֶמֶךְ עַל פְּנֵי הַמַּיִם, כִּי בְרוּב הַמַּיִם תִּמְצָאֲנֻהוּ" – אָמַר רַבִּי בִּיבִי: אִם בְּקִשְׁתָּ לְעִשׂוֹת צְדָקָה, עֲשֵׂה אוֹתָהּ עִם עַמְלֵי תוֹרָה, שְׂאִין מִיָּם הָאֲמוּר פֶּאֶן אֱלֹא דְבַרֵי תוֹרָה, שְׁנֵאָמַר (ישעיה נ"ח א) "הוֹי כָּל צִמָּא לְכוּ לַמַּיִם". וצריך ביאור, הא לכל אדם מצוה לעשות צדקה! וגם מה ענין סיפא דקרא "כִּי בְרוּב הַמַּיִם תִּמְצָאֲנֻהוּ"?

וכתבתי בעזרת ה' יתברך לבאר על פי מאמר חז"ל (סוטה כא.) דמצות צדקה אגוני ומצלי בעידנא דעסיק ביה, ותורה אגוני ומצלי בין בעידנא דעסיק ביה ובין בעידנא דלא עסיק ביה. וזהו מה שאמרו במדרש רבה

בחטא התאוה, זוכה שמושל על כל החי שבעולם. ובשכר שמושל על כח הדיבור שבו ובולם פיו מלחטוא בלשון הרע, זוכה שמושל על המדבר שבעולם, על דרך שאמר הכתוב (דברים כ"ח י) "וַיִּרְאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ פִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עֲלֵיךָ וַיִּרְאוּ מִמֶּךָ".

וזה ביאור מאמרם ז"ל: "הרואה בחלומו" – זה חי האדם שהוא כחלום יעוף, "דרכיב איהו אתורא" – היינו שמושל בעולמו על חלקי דצח"מ המורכב בגופו הבהמיות, "עולה לגדולה" – זוכה שנעשה שר ומושל על כל הנבראים ודצח"מ שבעולם.

"רכיב תורא אדידיה, מת" – היינו שאם לא ישתלם אדם בשלמות התורה והמצוה, וכוחות הבהמיות שבחומרו מחלקי דצח"מ הנטועים בקרבו מושלים על נפשו המשכלת, וימאנו ללכת בדרך ה', אז מלבד שלא חוייבו כל היצורים מחלקי דצח"מ שבעולם להיכנע מפניו, ואינו מושל עליהם, אף זאת שיוכל לקבל נזק והפסד מכולם, והוא חשוב כמת. כי בשביל שנפשו המשכלת קבל נזק והפסד מחלקי דצח"מ שבקרבו, כן יתקוממו חלקי רצח"מ שעל פני תבל להזיקו ולהפסידו, וחיייו אינם חיים.

וזה ביאור המאמר המובא בראש הדרוש, דמי שאינו הולך בדרך התורה והמצוה, הוא דומה למי שמהלך באישון לולה ואפילה, על דרך שאמר הכתוב (משלי ד' ט) "דִּרְךָ רָשָׁעִים כְּאֶפְלָה, לֹא יָדְעוּ בְּמָה יִפְשְׁלוּ", כי התורה נקרא אור ובהעדר התורה הוא כסיל בחושך הַנֶּלֶךְ. וכיון שאינו עוסק בתורה שהוא כלי מלחמה להיצר הרע ומרפא לנפש, יתגברו וימשלו חלקי דצח"מ שבחומרו על נפשו המשכלת, ויתנו כתף סוררת לסור מאחרי ה'. ועל כן גם חלקי דצח"מ שבעולם מושלים עליו, ויתקוממו עליו להזיקו ולהפסידו.

וזה שחושב בעל המאמר הארבעה דברים, שהם הארבעה סוגי דצח"מ שיש לו להתיירא מפניהם. ואומר שמתירא מן הפחתים שזה סוג הדומם, ומן הקוצים וברקנים שזב סוג הצומח, ומן החיות רעות שזה סוג החי, ומן הליסטים שזה סוג המדבר, שמכולם עלול לבוא לידי נזק והפסד.

אבל כיון שעלה עמוד השחר והאיר יום, זה התורה שנקרא אור, וישתלם האדם בשלמות עסק התורה, ומתגבר ומושל על הדצח"מ שבו להטותם לעבודת ה', אז הדצח"מ שבתבל נכנעים מפניו והוא מושל עליהם, ומכל שכן שאינו מתיירא מפניהם כלל. וזה שאמר "כשם שהאור מאיר לעולם, כך התורה אגוני ומצלי מכולם".

והנה השבטים שרצו להרוג את יוסף, הוא בשביל החטא לשון הרע ומוציא שם רע, שנאמר (בראשית ל"ב) "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבַתְּם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם". אבל אונקלוס תירגם "כִּי בָּן זְקוּנִים הוּא לוֹ" (שם פסוק ג) "בֶּר חֲכִים הוּא לִי", הרי שיוסף עסק בתורה הרבה, ולמאן דאמר דאף אם סיפר לשון הרע יש לו תקנה על ידי עסק התורה, אין לדון את יוסף על החטא של לשון הרע, דהרי היה עוסק בתורה הרבה.

ובגמרא (ברכות לה) פליגי בברכת "המוציא לחם מן הארץ" דצריך לברך בלשון עבר, דחד אמר שצריך לברך "מוציא לחם" ולא "המוציא", דסבירא ליה ד"המוציא" הוא לשון להבא, וחד אמר דמברכינן "המוציא" דהוא גם כן לשון עבר, יעויין שם.

וזה ביאור המדרש רבה שם: כשישבו לאכול לחם וברכו ברכת המוציא, אמר יהודה לאחיו: המוציא אתם מברכין, היינו לא "מוציא לחם" דהוא לשון עבר אלא "המוציא", הרי גם המוציא הוא לשון עבר, ואם כן מוכח מ"זאת תורת המצורע" – המוציא רע, דגם אם עבר וסיפר לשון הרע יש סגולה ותקנה על ידי עסק התורה. אם כן, האיך אתם רוצים להרוג את יוסף, דאף שסיפר לשון הרע והביא דיבתם רעה אל אביהם, הרי היה בר חכים ועסק בתורה הרבה, ואם כן כבר יש לו תקנה על ידי עסק התורה.

ונחזור לענינו, דאיתא בגמרא (ברכות נו): הרואה בחלומו דרכיב איהו אתורא (שור), עולה לגדולה. רכיב תורא אדידיה, מת. והדברים סתומים. ויבאר על פי מה שכתבתי בדרוש הקודם מדברי המדרש רבה והבעל עקידה, דמי ששומר צלמו וצורתו והולך בדרך התורה והמצוה, ממשלה נתונה לו על כל הנבראים שבעולם, וכולם נכנעים מפניו.

ועל פי האמור בראש הדרוש יש להוסיף טעם ותבלין לזה, שהוא בשביל שישתלם האדם בשלמות האדם בשלמות עסק התורה והמצוה, ומתגבר על הארבעה סוגי דצח"מ הנטועים ומתמזגים בהרכבת גופו, עד שזוכה להטותם ולהכניעם לעבודת ה', וכל חלקי דצח"מ שבקרבו יכנעו מפני נפש המשכלת שלו. ועל כן יחול עליו שפע האלקי, שיכנעו מפניו חלקי דצח"מ הנמצאים בעולם, והממשלה נתונה לו על כל הנבראים.

ומלבד שאין שולטים עליו כלל, עוד יסורו כולם למשמעתו. והוא בשכר שמושל על על הדומם שבקרבו, ועל טבע העצלות ומזדרז תמיד לעבודת ה', זוכה שמושל על הדומם שבעולם. ובשכר שמושל על סוג הצומח שבקרבו המביא לאדם לידי השתררות וגאווה, והוא שפל רוח, זוכה שמושל על הסוג הצומח שבעולם. ובשכר שמושל על סוג החי שבו ולא יחטא